

תוכן העניינים

פתח דבר

1

שער ראשון

מאפיינים כמותיים של כלכלת המנדט: בחינה השוואתית

פרק 1: כלכלה ורווחה בשנות המנדט: מבט-על כמותי

11

בהקשרים השוואתיים

שני משקים באכסניה מדינתית אחת: יהודים וערבים

13

בפלשתינה (א"י)

23

תנודתיות תוך כדי צמיחה בכלכלה המנדטורית

פירון הייצור במשק היהודי בזיקה לעלייה ולצמיחה

31

ולתנודותיהן

35

השערות אפשריות בדבר פירון הייצור במשק הערבי

36

יהודים וערבים בתקופת המנדט: היבטים סוציו-דמוגרפיים

37

בריאות ותוחלת חיים

44

אוריינות וחינוך בית ספרי (schooling)

מדד הפיתוח האנושי (Human Development Index): יהודים

50

וערבים בהקשר בינלאומי

55

נספח לפרק 1

פרק 2: תחולה פיסקלית והעברת משאבים בין יהודים לערבים

57

מבנה המיסוי של ממשלת המנדט ותחולתו

58

מבנה המיסוי

62

תחולת המיסוי הממשלתי

67

הרכב הוצאות הממשלה המנדטורית ותחולתן

67

הרכב ההוצאות הממשלתיות

68

תחולת ההוצאות בתקציבי הממשלה

75

תחולה פיסקלית נקייה וחלוקת ההכנסה בין יהודים לערבים

79

סיכום: הכלכלה הפוליטית של התחולה הפיסקלית

86

נספח לפרק 2

פרק 3: מבט השוואתי על סחר החוץ של המשק המנדטורי

90	בין שתי מלחמות העולם
90	כלל הסחר
98	פירות ההדר: תפוקה ויצוא

פרק 4: פלשתינה (א"י) במלחמת העולם השנייה: היבטים כלכליים

106	התמונה המקרו-כלכלית
106	ערב המלחמה
107	המשק בשנות המלחמה
112	ייצור ותעסוקה בין הענפים ובתוכם בזמן המלחמה
114	השינויים בחקלאות
116	ההתפתחויות בתעשייה
118	ענף הבנייה
119	אחרית דבר

שער שני

כלכלה פוליטית במבט משווה: התיישבות, קרקע ולאומיות
אתנית בתקופת המנדט ובמדינת ישראל

פרק 5: חברות מתיישבים בהיסטוריה העולמית

125	תהליכי התיישבות (קולוניזציה): מושגים והיסטוריה
135	סביבה, מוסדות והתפתחות כלכלית בקולוניזציה המודרנית

פרק 6: היישוב היהודי בתקופת המנדט ומקרים אחרים של

142	חברות מתיישבים לא טיפוסיות
143	ההתיישבות היהודית בפלשתינה (א"י)
154	ליבריה האפרו-אמריקנית
159	התיישבות המורמונים במערב ארצות הברית
166	הבחנות מסכמות

**פרק 7: המשטר הקרקעי בתהליכים של בניין אומה ובמדינות לאום:
לאומיות, מדינתיות וקרקע בציונות, בישראל**

170	ובמדינות אחרות
172	מעמד הקרקע בציונות ובמדינת ישראל
172	הקרקע בציונות בטרם מדינה
179	המשטר הקרקעי במדינת ישראל

	היבטים אתניים ולאומיים במשטריהן הקרקעיים של מדינות
193	אחרות
199	כמה הערות לסיכום

שער שלישי

על מאפייני עלייה ודפוסי תעסוקה בקרב יהודים במאה ה-20

פרק 8: העולים בשנות העשרים "הארוכות" של המאה ה-20:

	מאפיינים כמותיים
203	מסד נתוני פרט חדשים (נפ"ח)
207	דיוקנם הדמוגרפי של העולים ונתיבי ההגירה שלהם
209	היבטים השוואתיים בפילוח העולים לפי גיל ומין
209	נתיבי ההגירה של העולים לארץ
220	העלייה לארץ וההגירה לארצות הברית: דמוגרפיה משווה
221	מצב משפחתי והגירת משפחות
225	מאפיינים נוספים של העולים בשנות העשרים הארוכות
229	כישורי שפה
232	משלחי יד
233	קטגוריות כניסה
237	סיכום

פרק 9 תעסוקה עצמית (self-employment) בקרב יהודים

בתפוצות, בפלשתינה (א"י) ובמדינת ישראל:

	בחינה השוואתית של מאפיינים ומגמות
239	תעסוקה עצמית בקרב יהודי התפוצות במאה ה-20
242	הפזורה היהודית מחוץ לארצות הברית
242	היהודים בארצות הברית
249	תעסוקה עצמית בפלשתינה (א"י) ובישראל
258	הבחנות מסכמות
264	

269 **ביבליוגרפיה**

303 **מפתח**

פתח דבר

בספר זה כינסתי מבחר מחיבורי שבהם בחנתי נושאי כלכלה וסוגיות של כלכלה פוליטית בתקופת המנדט ובמדינת ישראל בהקשרים השוואתיים שונים. רוב החיבורים פורסמו לראשונה בכמות שונות (ספרים וכתבי עת) בשפה האנגלית, ולכן הייתה נגישותם לקוראי העברית מוגבלת. אני מקווה שכינוסם בלבוש עברי תחת קורת גג אחת יגדיל את זמינותם ויהיה תוספת בעלת עניין למדף ספרי המחקר והעיון בשפה העברית שעניינם ההיסטוריה של הארץ הזאת על מורכבותה רבת הפנים.

להתארגנות לקראת עבודת התרגום והכינוס של החיבורים נדרשה בחירה בין שתי דרכי פעולה: דרך אחת הייתה לתרגם ולכנס את החיבורים המקוריים כמות שהם, והשנייה – לנצל את ההזדמנות של חזרתי אליהם כדי לתקן את הטעון תיקון, לשלב בהם את חידושי הספרות המחקרית ולעדכןם. בחרתי בדרך השנייה, שכללה גם עריכה של גרסאות המקור, כדי למנוע כפילויות (שנמצאו, מטבע הדברים, בחיבורים שפורסמו בנפרד) וליצור אינטגרציה בין המאמרים שהיו לפרקי הספר.

בספר תשעה פרקים שנחלקים לשלושה שערים: בשער הראשון ארבעה פרקים שבהם מוצגים ונבחנים במבט השוואתי המאפיינים הכמותיים העיקריים של כלכלת המנדט על שני משקיה האתניים-לאומיים, היהודי והערבי. המחקרים שבבסיס הפרקים הללו עסקו בהנחת תשתית כמותית שאפשרה את תיאור וניתוח הכלכלה המנדטורית, ובכך הקנו להם את טיבם המהותני.¹

הפרק הראשון, שנכתב במיוחד לספר זה, נשען בחלקו הגדול על הממצאים והניתוחים שפרסמתי בספרי על הכלכלה המנדטורית (Metzer, 1998). הפרק מציג את המאפיינים הכלכליים והסוציו-דמוגרפיים של שתי האוכלוסיות, יהודים

1 ארבעת הפרקים של השער הראשון (ופרקי השער השלישי) הם מרובי לוחות ואיורים שבהם מוצגים הנתונים הכמותיים. כתוצאה מכללי העיגול המקובלים כמה ממספרי ה"סך הכול" שללוחות המובאים בפרקים הללו שונים במידה מזערית מסכומי הרכיבים המספריים שמרכיבים אותם.

וערבים, ודן בשינויים שחלו בהם בתקופת המנדט, תוך כדי בחינתם ההשוואתית בהקשרים בינלאומיים, לרבות באמצעות מדד הפיתוח האנושי (Human Development Index-HDI).

הפרק השני הוא גרסה מעודכנת ומתוקנת של מאמרי על התחולה הפיסקלית של תקציבי ממשלת המנדט (Metzer, 1982), שפורסם לראשונה בכתב העת *Research in Economic History*. העדכון העיקרי שנדרש למאמר המקורי היה תיקון חישובי התחולה לאור אומדני החשבונאות הלאומית בתקופת המנדט ופילוחם לשני המשקים האתניים-לאומיים שפרסמתי עם עודד קפלן בראשית שנות התשעים (מצר וקפלן, 1990). בפרק זה נבחנות הכנסות ממשלת המנדט והוצאותיה, ונאמדת תחולתן על היהודים והערבים והשפעתה על אי השוויון בחלוקת ההכנסה ביניהם. בחלקו המסכם נידונים היבטי הכלכלה הפוליטית של תחולת התקציב הממשלתי ונבחנות משמעויותיה מנקודת מבטם של שלושת השחקנים המרכזיים בזירה: הממשלה הבריטית, היהודים והערבים.

עניינו של הפרק השלישי הוא סחר החוץ של המשק המנדטורי בין שתי מלחמות העולם. הוא פורסם במקור כמאמר (Metzer, 2000) בספר ערוך שיצא לאור בעקבות כנס בינלאומי בהיסטוריה כלכלית שנערך באיסטנבול בשנת 1998, ועסק בהתמודדותן של ארצות הים התיכון עם אתגרי הגלובליזציה והזדמנויותיה לפני 1950 (Pamuk and Williamson, 2000). בחלקו הראשון של הפרק מתוארים מרכיבי סחר החוץ של המשק המנדטורי, שמצביעים על גידול חריג בהיקפו בהשוואה לסחר העולמי והים תיכוני, בעיקר בשיאו של המשבר הכלכלי הגדול במחצית הראשונה של שנות השלושים. בחלקו השני של הפרק מתמקד הדיון בהדרים. פירות ההדר היו מוצר היצוא העיקרי של המשק המנדטורי, שהיה ליצואן ההדרים השני בגודלו בעולם במחצית השנייה של העשור.

בפרק הרביעי מופנה המבט אל הכלכלה המקומית במלחמת העולם השנייה. במרכזו תיעוד וניתוח של הפעילות הכלכלית בארץ והתאמתה לתנאי המלחמה, כשהדגש בו מושם על גורמי הצמיחה המהירה ומרכיביה ששני המשקים, היהודי והערבי, חוו במהלכה. פרק זה הוא גרסה מקוצרת ומעובדת של מאמר שכתבתי עם עמיתי נחום גרוס ז"ל (Gross and Metzer, 1993) לספר ערוך שהוקדש להיסטוריה הכלכלית של מלחמת העולם השנייה (Mills and Rockoff, 1993). גרסה מלאה של המאמר בתרגום עברי נכללה כבר בספר של גרוס (1999), אולם כדי להשלים את הדיון המפורט בדפוסייה העיקריים של הכלכלה המנדטורית בשתי תקופותיה העיקריות – השנים שבין המלחמות ושנות מלחמת העולם השנייה – בחרתי לכלול גרסה מקוצרת ומעובדת של המאמר גם בספר זה. בשער השני שלושה פרקים שבהם נבחנים היבטים של כלכלה פוליטית

אתנית-לאומית בנושאי התיישבות וקרקע בתקופת היישוב ובמדינת ישראל בפרספקטיבה בינלאומית משווה. כבר בספרי הראשון, שעסק בתפיסותיה הכלכליות של ההסתדרות הציונית לקראת מיסודו של המנדט הבריטי בארץ עם תום מלחמת העולם הראשונה (מצר, 1979), תפסה סוגיית המשטר הקרקעי מקום בולט. לכך נוספה השוואה בין כלכלת המשק המנדטורי ובין דפוסייה של כלכלות ההתיישבות הקולוניאלית באפריקה, שמצויה בפרק המסכם של ספרי על כלכלת המנדט (Metzer, 1998). הסוגיות הללו, שהעסיקו אותי בהקשר היישובי, הביאו להתעניינותי בנושאי קרקע, התיישבות ולאומיות אתנית בהקשרים היסטוריים רחבים ולמעורבותי בארגון מיזמי מחקר בנושאים אלה בהשתתפות חוקרים מארצות שונות. כמה מפירותיהם של המיזמים הללו, שהוצגו בכנס האגודה הבינלאומית להיסטוריה כלכלית (2002, 2006) ובקונגרס הבינלאומי למדעי ההיסטוריה (2005), הבשילו לשני ספרים שהייתי שותף לעריכתם. באחד מהם (Lloyd, Metzer and Sutch, 2013) קיבצנו מאמרים שעסקו בחקר היבטיהן המגוונים של כלכלות מתיישבים בהיסטוריה העולמית; ובשני (Engerman and Metzer, 2004) ריכזנו חיבורים שעניינם זכויות קרקעיות, לאומיות אתנית וריבונות בזירות היסטוריות ומשטריות שונות. טעימה מפירותיה של פעילות זו בלבוש עברי מוצעת כאן בשלושת הפרקים של השער השני.

הפרק החמישי הוא תרגום מקוצר של פרק הסקירה הפותח את הספר על כלכלות מתיישבים שכתבתי עם עמיתי, ההיסטוריון הכלכלי האוסטרלי כריסטופר לוי (Lloyd and Metzer, 2013). פרק זה עוסק בביורר ההיבטים המושגיים של חברות מתיישבים בהיסטוריה וסוקר את תולדותיהן בהתמקדו בקשרים שבין תנאי הסביבה ובין התצורות הקולוניאליות (שמקורן בעיקר באירופה) ובטיב המוסדות שהתפתחו בהן. הפרק אמנם אינו עוסק בחברת המתיישבים היהודית בארץ (פרט לאזכור קצר שלה), אך אני רואה חשיבות רבה בהכללתו בספר הנוכחי, כי הרקע המושגי וההיסטורי הרחב שהוא מספק שופך אור על התופעה של חברות מתיישבים בעולם ומסייע למקם בתוכה את הסיפור הציוני של תקופת המנדט.

הפרק השישי, שבמקור פורסם גם הוא כמאמר (Metzer, 2013) בספר על כלכלות המתיישבים, משרטט בחלקו הראשון את קווי המתאר של ההתיישבות היהודית תחת שלטון המנדט הבריטי ובוחר, לאור הדיון בפרק החמישי, את אפיונה כחברת מתיישבים שאותה הגדרתי כלא טיפוסית. בחלקו הבאים של הפרק מתוארות שתי חברות מתיישבים לא טיפוסיות נוספות: האפרו-אמריקנים בליבריה שבאפריקה, והמורמונים ביוטה שבמערב ארצות הברית. שתי החברות הללו חלקן מאפיין מרכזי אחד עם ההתיישבות היהודית: ה"אחרות" (otherness).

בשונה מן המתישבים בקולוניות ההתיישבות הטיפוסיות שנוסדו במאות ה-19 וה-20, המתישבים היהודים, האפרו-אמריקנים והמורמונים נתפסו וראו עצמם כ"אחרים" במקומות מושבם המקוריים (original habitats). "אחרות" זו הייתה גורם דחיפה משמעותי בדרכם להגירה וליצירת חברות המתישבים שלהם, ומילאה תפקיד חשוב גם בעיצוב אופיין. סיכום הפרק מציע כמה הבחנות משוות על שלוש החברות שכוללות, ברוח הדיון בפרק החמישי, התייחסות להשלכות של טיב המוסדות אשר פותחו בהן על התפתחותן הקהילתית והכלכלית.

שני מאמרים ששולבו יחד מרכיבים את הפרק השביעי: מאמר על קרקע יהודית ומקרקעי ישראל (Metzer, 2004), שכתבתי לספר על זכויות קרקעיות, לאומיות אתנית וריבונות (שנוכר לעיל), ומאמר על משטרים קרקעיים (land regimes) בתהליכי בניוי אומה ומדינות לאום (Metzer, 2019) שנכלל בספר הערוך על לאומיות וכלכלה אשר ראה אור לאחרונה (Berger and Fetzer, 2019). הפרק, שמתבסס על מחקרים מגוונים שלי ושל חוקרים אחרים, דן בחלקו הראשון בגישה האתנית-לאומית לקרקע כפי שהשתקפה באידיאולוגיה הציונית וביישומה בטרם מדינה, ולאחר מכן בפרקטיקה ובחקיקה שעיצבו את המשטר הקרקעי והשלכותיו במדינת ישראל. החלק השני סוקר את ההיבטים האתניים והלאומיים של המשטר הקרקעי בכמה מדינות, לרבות במדינות בעלות גישה ליברלית, שבהן הקרקע נחשבת לנכס סחיר בר חליפין. בולטות ביניהן המדינות של "אירופה החדשה", שקיים בהן מתח אתני-לאומי מתמיד בשאלת הזכויות על קרקע והריבונות עליה, בין הילידים למדינה – ירושת המושבות הקולוניאליות (שבה עוסק, בין השאר, הפרק החמישי). מסכמות את הפרק כמה הערות שמתייחסות בגישה השוואתית למשטר הקרקעי בהקשרו האתני-לאומי ולקשר שבין בעלות על הקרקע ובין תפיסת הריבונות הטריטוריאלית בישראל ובמדינות אחרות שנסקרות בו.

בשער השלישי שחותם את הספר כלולים שני פרקים (השמיני והתשיעי) שעניינם מאפייני עלייה ודפוסי תעסוקה בקרב יהודים במאה ה-20. הפרקים הללו דומים אמנם מבחינה מתודולוגית לארבעת הפרקים שבשער הראשון, אולם היות שהם עוסקים בדפוסי התנהגות של יהודים כחיידים, שונים מרפיביהם התוכניים מאלה של שאר פרקי הספר.

הפרק השמיני פורסם במקור (Metzer, 2008) בכתב העת *The Journal of Israeli History*, ומובאים בו ממצאיו של מחקר כמותי חלוצי שחושף ומנתח לראשונה את דיוקנם הסוציו-דמוגרפי המפורט של כ-53 אלף עולים שמנו כ-42 אחוזים מכלל העולים לארץ בשנים 1919–1932. הבסיס למחקר, שנועד למלא חללים משמעותיים במידע הקיים על עולי שנות העשרים, שימש מסד של נתוני

פרט חדשים (נפ"ח), שאותו בניתי ממקורות מגוונים שמצויים בארכיון הצינוני המרכזי. העבודה המדווחת בפרק הזה, שהיא במידה רבה מעין מחקר גישוש בסיסי (explorative analysis), מתארת את דיוקנם הסוציו-דמוגרפי של העולים, ובוחנת אותם בהשוואה להגירות בינלאומיות אחרות בנות הזמן, ובכלל זה ההגירה היהודית לארצות הברית.

הפרק התשיעי והאחרון בספר הוא תרגום של מאמר שבוחן באופן השוואתי את היקף התעסוקה העצמית (self-employment) ודפוסיה בקרב יהודים בתפוצות, ביישוב של תקופת המנדט ובמדינת ישראל. המאמר הוכן עבור כנס האגודה (האמריקנית) להיסטוריה כלכלית של 2010, והוצג בו במסגרת מושב על השלכות כלכליות של זהות (לתקציר של המאמר המקורי ראו Metzger, 2011). חלקו הראשון של הפרק מתעד את התעסוקה העצמית של יהודים בתפוצות (באירופה, אמריקה הצפונית, ארגנטינה ודרום אפריקה) לאורך המאה ה-20 על בסיס עבודותיהם של דמוגרפים, סוציולוגים וכלכלנים שעסקו בכלכלת היהודים בארצות שונות. הדיון בחלק זה מדגיש את היקפה הגדול יחסית של התעסוקה העצמית בקרב היהודים בעולם, בין השאר כמאפיין טיפוסי של כלכלת מיעוטים, ועומד על מאפייניה הדינמיים.

בחלקו השני של הפרק מובאים אומדנים של היקף התעסוקה העצמית ביישוב של תקופת המנדט, ונתונים על התעסוקה העצמית בישראל (יהודים וערבים) שנגזרו מפרסומי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. מהמספרים הללו עולה כי משנות השלושים המוקדמות, שבהן שיעור התעסוקה העצמית ביישוב היה גבוה במיוחד (למעלה מחמישים אחוזים מכלל התעסוקה), החלה מגמת ירידה מתמדת (בקרב היהודים והערבים כאחד), שמשנות השישים דמתה בכיוון ובסדרי גודל לשינויים בשיעור התעסוקה העצמית הממוצע של מדינות ה-OECD. מגמה זו תואמת את הממצאים האמפיריים הרבים שמצביעים על קשר שלילי בין התפתחות וצמיחה כלכלית של משקים מדינתיים ובין שיעורי התעסוקה העצמית בהם.

בסיכום הפרק מודגש שהדפוס התעסוקתי של היהודים בישראל מקטין את הסבירות לקיומה של "העדפה" כלל יהודית לתעסוקה עצמית. עם זאת מוצעת בו ההשערה שאין לשלול את האפשרות, שגישות תרבותיות-חברתיות ונורמות רווחות של התנהגות בין-אישית בקרב היהודים באשר הם, מילאו תפקיד (מצמצם עלויות) בבחירה של רבים מהם בתעסוקה עצמית.

לאחר סקירת הפרקים שבספר מתבקשת התייחסות קצרה לבחירה שעשיתי בתרגום מונחים מרכזיים מאנגלית לעברית. המונח הראשון הוא שמה של הארץ בתקופת המנדט. בספרים ובמאמרים שפורסמו באנגלית השתמשתי, כמקובל,

בשם Mandatory Palestine. אולם בעברית אנחנו מוצאים בכתובים שמות שונים ובהם: "ארץ ישראל המנדטורית", "ארץ ישראל/פלסטיין", ו"פלשתינה/ארץ ישראל" (בסדר זה של מרכיבי השמות הכפולים או בסדר הפוך).

אין ספק שבתודעה היהודית לאומית נתפסה הטריטוריה שעליה קיבלה בריטניה את המנדט מטעם חבר הלאומים כ"ארץ ישראל", ואילו בתודעה הלאומית הערבית היא זוהתה כ"פלסטיין" (שמיר, 2005). אולם שמה הרשמי של הטריטוריה שעליה הופקדה בריטניה, ואותה היא כוננה כישות מדינית ומינהלית מובחנת, שהעניקה לכלל תושבי הארץ זהות מדינתית משותפת ונתינות זהה, היה באנגלית Palestine ובעברית "פלשתינה (א"י)". היות שרוב הפרקים בספר עוסקים בשתי האוכלוסיות האתניות-לאומיות, שחיו ופעלו תחת קורת הגג המשותפת שיצר השלטון המנדטורי, בחרתי להשתמש בשם הרשמי של הטריטוריה המנדטורית בעברית, דהיינו: "פלשתינה (א"י)".

לעומת זאת לא השתמשתי בשם הרשמי בעברית של המטבע המנדטורי: "פונט פלשתינאי (א"י)", שפרט להיותו מודפס על שטרי הכסף, כמעט לא נעשה בו שימוש. השם הנפוץ בעברית למטבע המנדטורי בפרסומים הסטטיסטיים, בעיתונות ובספרות המחקרית (בת הזמן והמאחרת) הוא "לא"י" (ראשי תיבות של לירה ארץ-ישראלית). לפיכך בחרתי גם אני להשתמש בו ולא לתת למטבע שם לא מוכר, גם אם הוא עשוי להיות מכליל יותר במונחי שתי אוכלוסיותיה של הארץ.

מונחים אחרים שנדרשתי לתרגם מאנגלית לעברית הם immigration ו-immigrants. השאלה הייתה אם להשתמש בהתייחסות להגירתם של יהודים לארץ ישראל במונחים "עלייה" ו"עולים", שמשמעותם הערכית במונחים דתיים ולאומיים-ציוניים ידועה לכול, ובכך להבחינה מהגירת יהודים לארצות אחרות, או לחלופין להשתמש בתרגום המילולי, דהיינו "הגירה" ו"מהגרים", שמבטל הבחנה מסוג זה. שאלה זו נידונה כבר במחקר. אביבה חלמיש, חוקרת מובהקת של תולדות היישוב, נדרשה אליה בספרה על מדיניות העלייה הציונית בשנות השלושים (חלמיש, 2006). היא הצדיקה בו את השימוש במונח "עלייה" להגדרת הגירתם של יהודים לארץ ישראל, משום שהוא השימוש השגור בעברית (ובטרנסליטרציה גם באנגלית) לתיאורה של הגירת יהודים לארץ באשר היא. עמדה זו תולה למעשה את ההבחנה בין הגירת היהודים לארץ ישראל (ולישראל) ובין הגירתם ליעדים אחרים בזהות ארץ היעד ולא במניעיהם של הבאים בשעריה או במאפייניהם הייחודיים, אם היו כאלה.

עמדה אחרת מייצג ההיסטוריון גור אלרואי במחקריו החשובים על ההגירה היהודית לארץ ישראל בשלושת העשורים הראשונים של המאה ה-20 (אלרואי,

לשיטתו יש להגדיר כ"עולים" רק את היהודים שמניעי הגירתם לארץ ישראל, ומאוחר יותר למדינת ישראל, היו אידיאולוגיים (דתיים ו/או ציוניים), ואילו את האחרים יש לראות כ"מהגרים" או אף כ"פליטים" (אם גורמי הדחיקה מארצות המוצא מצדיקים זאת). במילים אחרות, המונח "עולה" על פי גישת אלרואי אינו נגזר מזהותו של יעד ההגירה, ארץ ישראל, אלא מהמניעים לה.

שתי הגישות הללו הן לגיטימיות, לדעתי, מבחינה טיפולוגית ועניינית. כך גם הגישה שאינה רואה צורך כלל במונח "עלייה" או בכל מונח מכליל אחר כדי לבדל את הגירתם של יהודים לארץ ישראל. עם זאת תפיסתי קרובה יותר לזו של אביבה חלמיש. גם אני רואה ביעד, ארץ ישראל, מרכיב שמבחין בין ההגירה אליה להגירתם של יהודים לארצות אחרות. הטעם לכך הוא המודעות לייחודה הלאומי (ו/או הדתי) של הארץ ושל הקהילייה היישובית שהתפתחה בה, בקרב היהודים שבחרו (או שקלו) להגיע אליה, לרבות אלה שמניעי הגירתם היו בעיקר חומריים או משפחתיים וחפים מאידיאולוגיה. מודעות זו הייתה משותפת גם ליהודים שהגירתם לארץ נבעה מהיותם פליטים או מחוסר ברירה, בהיעדר אפשרות להגר לארצות יעד אחרות. מטעם זה, שמצטרף לנימוק של השימוש השגור שעליו הצביעה אביבה חלמיש, בחרתי להגדיר בפרקי הספר את כל היהודים שהיגרו לארץ ישראל כ"עולים" ואת הגירתם אליה כ"עלייה".